

Krajinný plán a jeho možnosti

A. Salašová, P. Kučera, M. Štěpán et al.: Landscape Plan and its Opportunities. Život. Prostr., Vol. 41, No. 3, p. 152 – 158, 2007.

The main goals of the landscape planning ought to be harmonic development and purposeful optimisation of the relation between the man and nature in a given space, as well as conservation and support of an identity of the landscape and of the man in it. At present, the landscape planning is missing in the Czech Republic and such situation produces problems in the field of landscape protection. In the contribution the main reasons are presented for the completion of the spatial planning system in the Czech Republic as well as for the implementation of the landscape plan into the practice. The authors define the basic components of the landscape plan and suggest its position in the whole system of the landscape management. Article is supplemented by the short information on the Landscape plan Mikulov. This document, carried out upon the order of the town of Mikulov and co-financed from the INTERREG IIIA programme, can be considered a pilot project, which aims at the testing of the methodological potential of landscape plan preparation, and its implementation to the general process of landscape management.

Krajina je složitou entitou; jednotkou, kterou mohou různé vědní disciplíny definovat různým způsobem: jako sférickou část povrchu zemského, soubor ekosystémů, prostor, který lze obsáhnout pohledem, otisk historie, interpretovaný text, energetické pole, domov, atd. Krajinu lze vymezit a definovat v prostoru a čase. Je systémem s vlastní strukturou, genetickými procesy, kybernetikou a fyziognomií. Krajina je proměnlivá a její vývoj a podobu ovlivňují jak přírodní procesy, tak člověk neustálou tvůrčí činností. Krajina je naším životním prostorem, proto je současně i hlavním objektem zájmu v procesu plánování a územního managementu.

Z pohledu prostorového plánování lze krajinu chápat jako:

- *geosystém*, v jednotě jeho základních sférických složek – atmosféry, litosféry, pedosféry, hydrosféry, biosféry a antroposféry (noosféry), takový přístup umožní pochopit strukturu krajiny,
- *ekosystém* – reprezentuje ekologický přístup v zkoumání krajiny a je zaměřený na respektování přirozených vztahů, korelací a synergií v krajinném prostoru, ale současně i
- *prostor vnímaný člověkem* – přístup vycházející z přirozených potřeb člověka jako biologického dru-

hu. V konečném důsledku krajinu zkoumáme a plánujeme především s ohledem na naplnění potřeb lidské společnosti.

Zabezpečit uplatnění všech uvedených přístupů ke krajině v rámci jejího plánování je úkol značně složitý, ale na druhé straně nezbytný. Jeho klíčovým problémem je pochopení vlastností a způsobu „fungování“ krajiny a lidské komunity, která jí utváří. Základním předpokladem dostatečné informovanosti je nejenom zabezpečení kvalitní výzkumné základny (v oblasti geografie, krajinné ekologie, urbanismu a územního plánování, sociologie, environmentální psychologie, hospodářských odvětví, ekonomiky atd.), ale zejména zvládnutí složité interdisciplinární syntézy. Poznatky a závěry jednotlivých disciplín, byť jsou sebekvalitnější, jsou nepoužitelné, pokud nejsou srozumitelné i pro specialisty jiných oborů.

Velkým problémem v managementu krajiny je určitá asymetrie v oblasti přírodovědných a socioekonomických disciplín. Lze říci, že zatímco anatomii krajiny známe relativně dobře, víme málo o vlastní lidské komunitě a jejím fungování. Víme velmi málo o tom, co dělá danou krajinu prostřednictvím mentální vazby místního obyvatelstva svéráznou, specifickou, identickou.

Pohled na vedutu města Mikulov ze Šibeničního vrchu. Jedna z významných pohledových vazeb prostoru. Foto: A. Salašová

V případě, že chceme optimálním způsobem rozhodovat o budoucím uspořádání krajiny, musíme ovládat její diagnostiku – přeneseně řečeno pochopit nejenom stavbu jejího „těla“, ale zejména způsob jeho reakcí na podněty, jeho nemoci nebo různá omezení. Musíme být schopni definovat potenciál a limity krajiny a stanovit potřebná opatření pro zabezpečení jejího udržitelného rozvoje.

K základním tématům, které mají z hlediska potřeb plánování krajiny prioritu, proto patří metodické zpracování:

- krajinněekologické diferenciaci republiky a regionů, které umožní nastavení principů managementu krajiny na základě krajinněekologických vlastností,
- determinace určujících krajinných procesů,
- indikace kvality krajiny (krajinné indikátory, definování tzv. cílové kvality krajiny),
- vyhodnocení citlivosti, zranitelnosti a únosnosti krajiny (ekologické, ekonomické, sociální, institucionální, vnímané),
- modelace krajinných změn a jejich dopadů do socioekonomické sféry,
- vyhodnocení potenciálu a limitů krajiny pro další využití.

Pokud chceme nějakým způsobem usměrnit vývoj území, činíme tak v naprosté většině prostředky územního plánování, které je legislativně podloženým nástrojem tvorby krajiny.

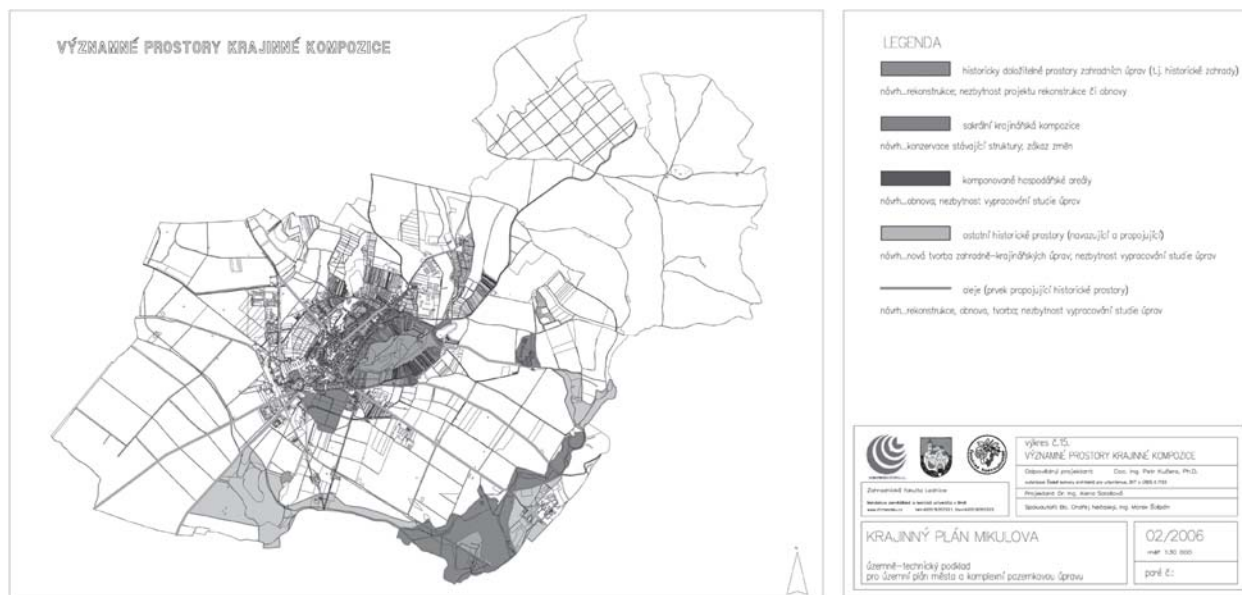
Územní plánování bylo až do r. 2007 v ČR definované jako programová a soustavná koncepční činnost, kterou se řeší funkční využití území, stanoví se zásady jeho organizace a věcně i časově se koordinuje vý-

stavba a jiné činnosti ovlivňující rozvoj území. Přijetím nového stavebního zákona (č. 183/2006 Sb.) nastává posun v chápání hlavních cílů plánování rozvoje území. Územní plánování má vytvářet předpoklady nejenom pro výstavbu, ale zejména pro udržitelný rozvoj území, který uspokojí současné potřeby člověka bez toho, aby ohrožoval kvalitu života generací budoucích (§18, odst. 1).

Jedním ze základních plánovacích nástrojů, kterým lze ověřit možnosti ekologicky i socioekonomicky optimální prostorové organizace krajiny, je krajinný (v zahraničí někdy označovaný jako krajinněekologický) plán. Ten dosud v české legislativě chybí, a proto lze někdy velmi obtížně stanovit do budoucna bezpečný, t.j. udržitelný způsob využití krajinného prostoru.

Krajinné plánování je plánování prostorové, které akcentuje krajinněekologické i socioekonomické přístupy ke krajině a hledá cesty celkové kultivace prostoru – pro člověka, ale i ostatní organizmy. Jeho výsledkem je krajinný plán, který stanovuje principy a zásady dlouhodobého (a udržitelného) managementu krajiny. Má odlišný charakter než územní plán, tak jak ho známe dnes, který sleduje především *konsensuálně možný* návrh funkčního využití krajiny (v reálu často vzdálený od optima) a splnění více-méně pouze územně-technických a legislativních požadavků na rozvoj území. Oba přístupy jsou nutné, nezastupitelné a musí být vzájemně provázány.

Krajinný plán může výrazně ulehčit práci při zpracovávání územního plánu a podstatně ji zkvalitnit (projektant by pak neměl udělat dnes tak běžné chyby vyplývající z neznalosti fungování krajinného systému). Státní správa na druhé straně získá

Vyhodnocení významných prostorů a vazeb krajinné kompozice založené v první polovině 17. století Františkem, kardinálem Dietrichsteinem, jako podklad pro krajinný plán.

kvalitní argumentační materiál pro svá kompetentní územní rozhodnutí.

Z uvedeného plyne, že krajinný plán je:

- nástrojem preventivní (konceptně pojímané ochrany krajiny (měl by být tedy zásadním plánovacím nástrojem MŽP a významným územně plánovacím podkladem),
- expertizním podkladem (s prvky participace veřejnosti) pro všechny kauzální územní rozhodnutí (např. EIA, dotační programy, plánování velkých investic v krajině apod.),
- podkladem pro management území (návrh opatření je doplněn návrhem finančních zdrojů).

Přestože nemá krajinný plán v současnosti legislativní oporu, r. 2002 byly vypracované tzv. standardy krajinného plánu s cílem standardizovat obsah dokumentace, a díky požadavkům územní správy zejména v složitých územích se nakonec krajinné plány i zpracovávají.

Krajinný plán Mikulovsko-Falkensteinsko

Krajinný plán Mikulovsko-Falkensteinsko byl zpracovaný díky podpoře programu Interreg IIIa a zájmu řady institucí, zabývajících se ochranou a využitím tohoto výjimečného příhraničního prostoru.

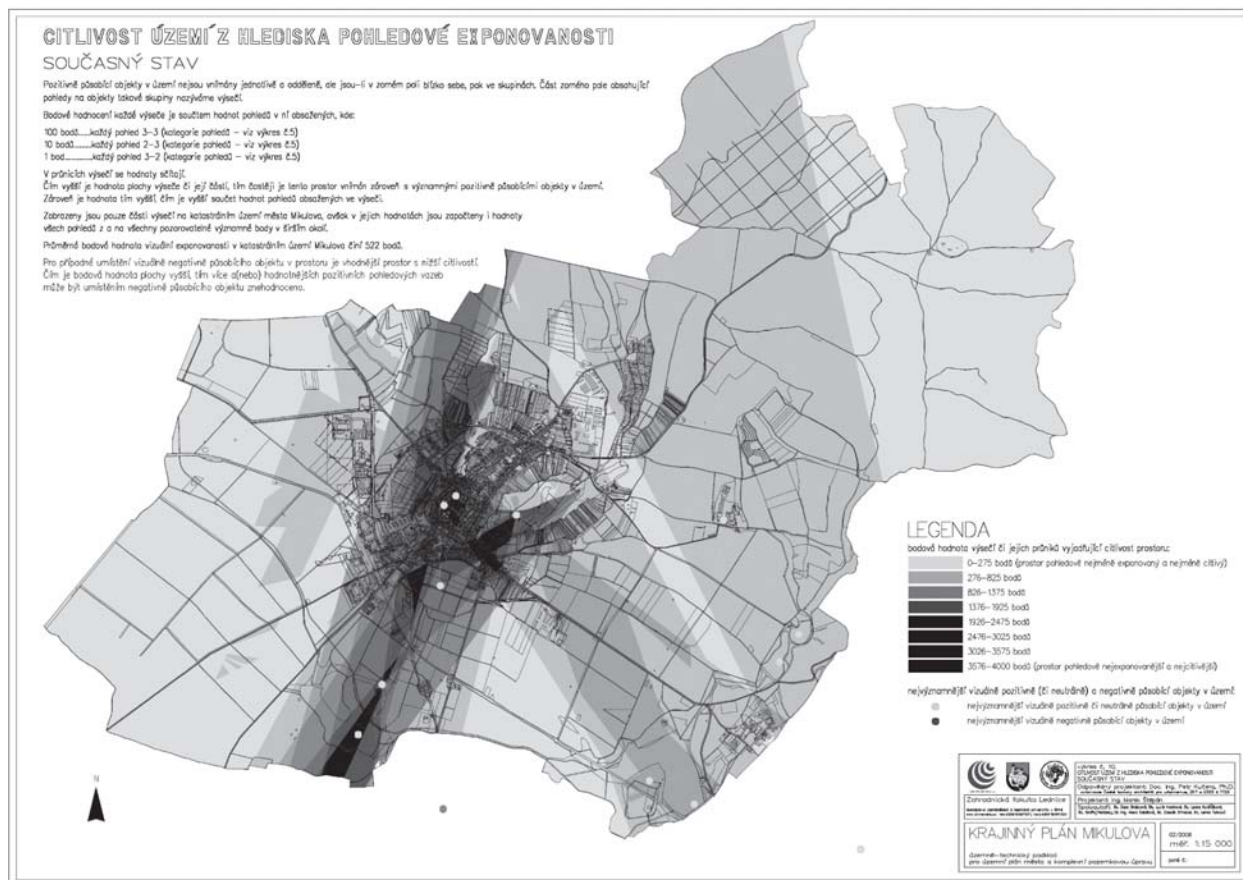
Krajinný plán byl zde definován jako územnětechnický podklad, který může poskytnout cenné informace pro potřeby dalšího prostorového plánování,

např. pro korekce územního plánu města nebo pro detailnější a hlubší propracování plánu společných zařízení v rámci komplexních pozemkových úprav. Cílem krajinného plánu v této případové studii bylo stanovení kvantitativních a kvalitativních kritérií pro využití území, která ve větší míře zohlední:

- ochranu či obnovu komponované krajiny Mikulovska-Falkensteinska a jejího krajinného rázu,
- ochranu přírodních hodnot území (Natura 2000, zvláště chráněných území – ZCHÚ, CHKO, skla-debné části ÚSES, VKP v rámci biosférické rezervace Dolní Morava),
- ochranu a obnovu cenných přírodních zdrojů: hydrologického režimu území a půdy,
- ochranu prostupnosti území.

Komponovaná krajina Mikulovska-Falkensteinska je mimořádně hodnotným územím z hlediska krajinářského – obsahuje vrstvy historické, umělecké a ekologické. Je proto velmi atraktivní jak pro obytnou zástavbu, tak i pro různé typy komerčních aktivit. V jižní části města dochází ke střetu zájmů mezi zachováním kvalitních ploch zemědělské půdy, ochranou biologické diverzity a typických znaků harmonické kulturní krajiny.

Krajinný plán se vyjadřuje k přípustnému rozsahu možné zástavby a formuluje regulace pro zástavbu tak, aby se neporušily prostorové vztahy mezi kompozičními prvky krajinářského komplexu. S ohledem na uvedená kritéria je součástí výstupů i hodnocení přípustné změny kultur zemědělských pozemků.

Vyhodnocení vizuální citlivosti území jako podklad pro návrh vegetačních úprav a dalšího využití území (Krajinný plán Mikulova).

Podmínkou zadavatele bylo, aby u všech navrhovaných kritérií a regulativů byly srozumitelně a přehledně uvedeny důvody, krajinněekologické i krajinnářské faktory, které vedly k omezení výkonu vlastnického nebo užívatelského práva.

Krajinný plán (KP) je založen především na grafickém vyjádření klíčových prostorových principů krajinnářské kompozice, ekologických limitů i rizik. Plán tvoří soubor map, výkresů a grafických příloh, které zároveň vysvětlují metodický přístup k jeho tvorbě.

Složky krajinného plánu:

- Krajinné typy.
- Aktuální využití území (*land-use*) v jednotlivých krajinných typech.
- Panoramatické pohledy (současný stav území – 5 nejvýznamnějších pohledů).
- Panoramatické pohledy (cílový stav území) – výkres.
- Vegetační prvky území – návrh.
- Všechny existující pohledové vazby v území.
- Nejvýznamnější pohledové vazby v území.
- Esteticky negativně působící pohledové vazby v území.
- Hhoubka času – období vzniku pohledových vazeb (1201 – 1450, 1451 – 1600, 1601 – 1650, 1651 – 1700, 1701 – 1850, 1851 – 2000).
- Ohrožení pohledů prostorovými bariérami.
- Citlivost území z hlediska pohledové expozice.
- Prostorový projev vizuálně negativně působících objektů (vč. R 52).
- Sozologické mapy (1 a 2).
- Základní krajinnářské celky.
- Prvky krajinné kompozice.
- Významné prostory krajinné kompozice.
- Území ekologických limitů a rizik – území citlivá a zranitelná.

Západní veduta Mikulova z Růžového vrchu dokumentuje typické znaky krajinného rázu území. Foto: A. Salašová

Z hlediska metodického je krajinný plán sestaven z analýzy primární, sekundární a terciální struktury území. Pro hodnocení *primární struktury krajiny* je využito biogeografické diferenciacie území do biochor, dále výšková struktura území, geologická a hydrogeologická skladba, výsledkem je diferenciacie území do krajinných typů:

- niva Včelínku,
- převážně zorněné plošiny až ploché pahorkatiny,
- členité pahorkatiny,
- bradla,
- členité, zalesněné pahorkatiny na flyši.

Pro každý z uvedených krajinných typů jsou stanoveny odlišné regulace pro využití území v sekundární struktuře krajiny.

Pro hodnocení *sekundární krajinné struktury* je území uvnitř krajinných typů rozčleněno na tzv. základní plochy. Vlastností základní plochy je hlavní funkce, podrobněji pak členěná do funkčních typů.

Prostorovou jednotkou uvnitř krajinného typu je *základní krajinářský celek* – individuální krajinný prostor vymezený pohledovými bariérami, který je uvnitř spojený z většiny pozorovacích stanovišť. Jeho typické znaky vytváří *krajinný interiér*. Skladba základních krajinářských celků do nadřazené úrovně vytváří *krajinný exteriér*. Schéma základních krajinářských celků pro komponovanou krajinu Mikulovska bylo zpracováno ve formě mapové schémy.

Pro hodnocení určité části *terciální krajinné struktury* se použilo vyhodnocení historického období, v němž začaly prokazatelně prostorové vazby existovat. Jedná se zde pouze o pohledy na objekty, jejichž nejvyšší stupeň je dán významným architektonickým zdůrazněním. Pro zařazení do historického období je rozhodující první prokázané datum existence mladšího z obou pólů pohledové vazby (pozorovacího stanoviště a pozorovaného objektu), případně (není-li na pozorovacím stanovišti žádná stavba) první prokázané datum existence pozorovaného objektu. Období vzniku byla hodnocena v těchto intervalech: r. 1201 – 1450, 1451 – 1600, 1601 – 1650, 1651 – 1700, 1701 – 1850, 1851 – 2000.

Komponovaná krajina Mikulovska-Falkensteinska se projevuje hmotnými stopami, vyjádřenými jednak funkční strukturou harmonické kulturní krajiny, jednak zachovalými kompozičními prvky. Toto historické dědictví je předmětem obdivu, inspirace a zájmu světové kulturní veřejnosti a pro město Mikulov představuje nejen značný duchovní, ale i ekonomický potenciál. Bylo třeba zvážit, zda některé rozvojové záměry nebo urbanistické koncepty nemohou vyvolat nevratné změny, které navždy rozloží hmotné stopy historie. Ty jsou cenným dokladem hodnotové, kulturní, umělecké i duchovní orientace tvůrců a investorů komponované krajiny; jsou velmi přitažlivým cílem moderního cestovního ruchu.

Regulační prvky k ochraně harmonické struktury krajiny byly navrženy jako:

Krajina panonské stepi – pohled na národní přírodní rezervaci Skalky z Mušlovského kopce. Foto: A. Salašová

- ochrana hmotných stop historie: staveb, saletů, historicky významných ruin, drobných sakrálních staveb, reliktní krajiny a zbytků historické plužiny, historických alejí a parkových úprav,
 - obnova zanesených prostorových vztahů: historických stop, náznaků a symbolů,
 - nezastavitelné prostory, vyhlídky, pohledy, průhledy, nadhledy,
 - nezrušitelné hranice mezi pozemky,
 - nezměnitelný směr/tvar parcel,
 - doporučená velikost pozemkových bloků a stavebních parcel s ohledem na erozi půdy proudící vodou i větrem, v zastavěném území s ohledem na přípustný index zastavitelnosti území,
 - hranice a plochy (obalové křivky) chráněných pohledových horizontů,
 - výšková regulace,
 - koridory doporučeného směrového vedení komunikací; způsob přechodu horizontů,
 - diferencovaný přístup k plochám ekologických limitů a ekologických rizik,
 - diferencovaný přístup k území zvýšené hodnoty krajinného rázu,
 - ochrana krajinných prvků a průchodnosti území.
- Největším odborným problémem byla rekonstrukce podoby komponované krajiny a zpracování návrhu ochrany a obnovy krajinné kompozice v současných socioekonomických podmínkách, t.j.

podmínkách značně odlišných od doby jejího vzniku.

Nejvýraznější úpravy krajiny provedl v duchu manýrismu pozdní renesance a začínajícího baroka kardinál František Dietrichstein. V letech 1611 – 1636 provedl rozsáhlou urbanistickou přestavbu Mikulova a spojil ji s estetickou úpravou příměstské krajiny. Jižně od Mikulova, již na rakouské straně hranice u obce Klein Schweinbarth, vybudoval oboru s letohrádkem, rybníkem a drobnými uměleckými výtvoři. Navazovala na ovocnářskou a zelinářskou zahradu se dvěma velkými větrnými mlýny v bezprostřední blízkosti Mikulova, vybudovanou již Liechtensteiny (kolem r. 1743 značně rozšířenou a přebudovanou na bažantnici s barokní kompozicí).

Nedaleko odtud, na ostrově v rybníku Portz (Nový), vybudoval ještě lusthaus v libosadu s květinovým parterem a lesní zahradou (oborou). Zvláště tento ostrovní areál, spojený s městem dva a půl kilometru dlouhým oboustranným stromořadím a dlouhým cihlovým mostem na obloucích, je mimořádným soudobým architektonickým dílem. Ještě koncem 19. století byl označován jako krajinnářský skvost jedinečné krásy. K areálu náležel ještě mlýn, velká rybárna a kaskáda tří dalších panských rybníků na Mušlovském potoku v údolí pod Vysokým rohem. Korunou krajinnářských úprav u Mikulova je však výstavba kostela sv. Šebestiána s kapličkami pašijových zastavení, kaplí svatého hrobu a zvonice na Svatém kopečku. Svě

Pohled na Mikulov z obce Klein Schweinbarth. Kresba: O. Nečaský

město tak kardinál vybavil krajinou určenou k náboženské meditaci – mytologizoval krajinu. Kostel, kapličky a zvonice vytvořily nezaměnitelný architektonický prvek, který dodal Svatému kopečku rozměr jedinečnosti a magické krásy. Stal se *geniem loci* přestavby města i krajinných úprav Mikulovska. Jedinečné esteticky upravené hospodářské prostory nechal kardinál propojit systémem alejí, které se ve zbytcích zachovaly dodnes.

Kostru komponované krajiny Mikulovska tvoří:

- jádra kompozice – komponované prostory parků, rybníků, bažantnic, obor, štěpnic a sakrálních prostor,
- vizuální propojení komponovaných prostor,
- provozní propojení komponovaných prostor – zabezpečené dopravním spojením, doplněné výsadbou alejí.

Dochovalé záměrné kompozice byly zachyceny pomocí panoramatických pohledů a vyjádřením charakteristických prostorových vazeb. Panoramatické kresby vznikly vynesemím z panoramatických fotografií z období červenec 2004 – prosinec 2005. Do těchto panoramatických pohledů současného stavu byl barevně zakreslen návrh cílového stavu území.

Ve výkresech (celkem je jich 769) jsou zachyceny všechny pohledové vazby, které byly v území zaznamenány během terénních prací. Pohledová vazba (pohled) je spojnice mezi stanovištěm pozorovatele a objektem, který pozoruje. Výběr stanoviště i objektu je vždy podmíněn tím, aby byl významnější než okolní prostor. Může třeba vystupovat z krajiny výškově (hledisko geomorfologické), je zdůrazněn stavbou (hledisko architektonické), nebo je spojen s významným příběhem či významovým obsahem (hledisko kognitivní, příběhové).

Výkresová dokumentace dále vyjadřuje:

- negativně esteticky působící pohledové vztahy v území s rozlišením významnosti jednotlivých pohledů,

- ohrožení pohledů prostorovými bariérami,
- citlivost území z hlediska pohledové exponovanosti,
- prostorový projev vizuálně negativně působících pohledů.

Každá krajinná kompozice vzniká na podkladě spontánně (přírodně a hospodářsky) formované kulturní krajiny. Znakem nezáměrné skladby (uspořádání) harmonické kulturní krajiny je pak především *struktura* krajiny; typ krajinné struktury odvozený z *heterogenity*, *fragmentace* a *kontrastu* krajinné matrice, ploch (enkláv) a koridorů. Výsledkem analýzy je návrh *zrnatosti* území; dále z existence kompozičních prvků tvořících krajinný obraz města Mikulov.

Krajinná struktura se hodnotila na základě řady kritérií:

- podle rozlohy ploch (enkláv) a krajinné matrice,
- podle kontrastu hran (společných hranic enkláv a délky koridorů),
- rozbořem výškových dominant a pohledových horizontů,
- analýzou krajinných kompozičních prvků, ohnisek kompozice a kompozičního pole,
- vztahem mezi primární (přirozenou) strukturou krajiny, sekundární (současnou), strukturou a terciální (kulturně-sociální) strukturou území.

Relativně složité rozboru krajinného prostoru byly nakonec interpretovány pro potřeby plánování území a zpracovány formou návrhu uspořádání krajiny, regulativů a doporučení pro její využívání. Větší část návrhů krajinného plánu byla současně zpracována do návrhu společných zařízení komplexní pozemkové úpravy, zpracovávaného souběžně s krajinným plánem.

Krajinný plán, přes jistou nedůvěru ze strany některých úředníků státní správy a mnohých urbanistů, je účinným a užitečným podkladem, kterého ambicí není zakazovat, ale poradit, jak citlivým způsobem nakládat s krajinným prostorem, aby nedošlo k jeho nevratnému znehodnocení a následujícímu ohrožení kvality života člověka i ostatní bioty.

Příspěvek vznikl za podpory projektu Optimalizace zemědělské a říční krajiny České republiky s důrazem na rozvoj biodiversity Národního programu výzkumu II č. 2B06101 Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy ČR.

Doc. Dr. Ing. Alena Salašová, Ústav zahradní a krajinářské architektury, salasa@zf.mendelu.cz

Ing. Marek Štěpán, Ústav zahradní a krajinářské architektury, marek.stepan@gmail.com

Doc. Ing. Petr Kučera, PhD., Ústav biotechniky zeleně, kucera@zf.mendelu.cz

Mendelova zemědělská a lesnická univerzita v Brně, Zahradnická fakulta, Valtická 337, 691 44 Lednice